

Міжетнічна нетерпимість у молодіжному середовищі в Україні

*Бакальчук Владислава Олегівна,
кандидат філософських наук*

Міжетнічна нетерпимість та злочини на її основі тривалий час не були характерними для українського суспільства. Проте протягом останніх років в Україні, зокрема в молодіжному середовищі, фіксується зростання рівня нетерпимості за етнічною та расовою приналежністю та популяризація праворадикальних організацій. Хоча поширення діяльності радикальних угруповань в Україні не має тотального характеру, проте низка міжнародних організацій неодноразово висловлювали занепокоєння

щодо зростання насильницьких нападів на іноземців та представників етнічних спільнот. Занепокоєння радикалізацією сучасної молоді та діяльністю маргінальних груп суспільства в Україні було висловлене у лютому 2008 року на Глобальному форумі з протидії антисемітизму та расизму [1]. Процеси радикалізації не лише створюють внутрішнє напруження міжетнічних відносин в українському суспільстві, а й формують негативний імідж України на міжнародній арені.

Метою цієї статті є аналіз одного з основних чинників зростання міжетнічної нетерпимості в українському суспільстві, а саме в молодіжному середовищі. З метою пошуків шляхів та засобів подолання міжетнічної нетерпимості протягом 2008 року в Україні було проведено низку конференцій, «круглих столів», профільних зустрічей:

- Проаналізовано тенденцію зростання міжетнічної нетерпимості в молодіжному середовищі України, зумовлену популяризацією праворадикальних субкультур. Звернено увагу на особливості специфіки діяльності праворадикального руху в українському суспільстві та розвитку в його межах «контркультурних» молодіжних субкультур.

Ключові слова: міжетнічна нетерпимість, субкультура, скінхеди, расизм, націонал-соціалізм.

- Анализируется тенденция роста межэтнической нетерпимости в молодежной среде Украины, обусловленная популяризацией праворадикальных субкультур. Обращается внимание на особенности деятельности праворадикальных движений в украинском обществе и развитии в его контурах «контркультурных» молодежных субкультур.

Ключевые слова: межэтническая нетерпимость, субкультура, скинхеды, расизм, национал-социализм.

- The tendency of increase of ethnic intolerance in Ukraine that was conditioned by popularization of radical subcultures is analysed in the article. The main attention pays on the peculiarities of the specific character of activity of radical movement in Ukrainian society and development within the limits of it kontrculturals youth subcultures.

Key words: ethnic intolerance, subculture, skinkheds, racism, nacional-socializm.

засідання Міжвідомчої робочої групи ДКНР з питання протидії ксенофобії, міжетнічної та расової нетерпимості (17 квітня, м. Київ), «круглі столи» «Інтеграція народів і культур та правий екстремізм: з досвіду України та Німеччини» (16 травня, м. Полтава) та «Молодь у сучасному полі етнічному суспільстві: нові виклики та можливості» (12 листопада, м. Київ) тощо.

Зростає і кількість наукових досліджень, присвячених аналізу цієї проблематики. Зокрема соціологічну ситуацію щодо рівня толерантності в українському суспільстві досліджує Н. Паніна, в молодіжному середовищі – І. Жданова, соціально-психологічні особливості радикальних молодіжних субкультур – М. Вершинин, В. Ліхачов. Проте проблема специфіки праворадикальних субкультур, діяльність їх угруповань в укра-

їнському суспільстві та міжетнічна нетерпимість, що ними пропагується, у вітчизняній науковій думці достатньою мірою не досліджена.

Водночас подібні дослідження стають дедалі актуальнішими з огляду на те, що в молодіжному середовищі частішають випадки виявів міжетнічної ксенофобії та нетерпимості. Це підтверджується, зокрема, даними соціологічного дослідження, що проводилось восени 2008 року в рамках загальноукраїнської кампанії «Толерантність як шлях до Європи». Так, хоча 37,49 % опитаної молоді вважає, що проживання людей інших поглядів та національностей у їхньому місті робить життя насиченим та цікавим, однак 63,08 % зазначили, що в Україні є расова нетерпимість та ксенофобія. Загрозу своїй безпеці та спокою 65,23 % опитаних вбачають у сусідстві з ромами (циганями), 37,15 % – з неформалами, 39,41 % – з особами з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, 20,95 % – з афроамериканцями [2].

Сучасне молодіжне середовище в Україні значною мірою структуроване неформальними рухами та угрупованнями. В Україні, як і світі, дедалі більшого поширення набувають праворадикальні рухи і розвиток в їх межах «контркультурних» субкультур. Однією з них, поширення якої в Україні набуває дедалі потужнішого суспільно-політичного резонансу, є субкультура скінхедів.

Зростання злочинів на ґрунті міжетнічної нетерпимості, скоєних представниками скінхедів, вимагає детальнішого аналізу особливостей цього молодіжного напрямку. Одразу зауважимо, що не вся скін-субкультура має неонацистський та расистський характер. Ця обставина є доволі важливою при розкритті правоохоронцями злочинів на расовому ґрунті. Малообізнані з особливостями молодіжних течій, правоохоронці переважно формалізовано підходять до визначення підозрюваних у цього роду злочинах [3].

Скінхед з англійської перекладається як британський (дослівно – лиса голова). Ця субкультура з'явилася в Англії у 60–ті роки серед робітничої молоді. На початку скінхедівський рух не мав расистської спрямованості, хоча його основною рисою вже тоді була агресія та насильство. На даному етапі цей рух має три основні напрями: традиційні скінхеди (нерасистські), антифа-скіни (антирасистські) та наці-скіни.

Представники напрямку **традиційних скінхедів** (*TRADITIONAL SKINHEADS – RUDY*) хоча й не мають расистських упереджень, проте ворогують з усіма сучасними молодіжними субкультурами. Значний вплив на них справила ямайська молодіжна субкультура Руд. Rudeboy – субкультура, що з'явилася на Ямаїці на початку 60-х років. Представники відрізнялися значною агресією, уподібнюючись американським гангстерам і вирішуючи власні питання за допомогою зброї. З часом їх діяльність набула значного розмаху, що призвело до спалаху насильства влітку 1966 року і запровадження в країні надзвичайного стану. Саме від цієї субкультури скінхеди значною мірою успадкували потяг до кримінальної романтики, агресії та вуличного хуліганства.

Антифа-скіни («червоні») вважають себе прямими спадкоємцями перших скінів. Це переважно асоціальні (анархічні та терористичні) групи, що виступають проти політичної системи в цілому (в конкретній країні, світі тощо). В Україні цей напрям скінхедівського руху є малопоширеним. Організації, що мають власні інтернет-сайти, знаходяться в Києві (<http://antifa-kiev.at.ua>), Одесі (<http://antifa-odessa.ucoz.ru>), Харкові (<http://kh-antifa.ucoz.ua>), Чернігові (<http://diycrew.at.ua/>) та інших містах. Основним об'єктом агресії є так звані Бони (расисти, неонацисти, фашисти). Досить часто відбуваються сутички з їх представниками навіть зі смертельними наслідками. Так у квітні 2009 року, саме такий випадок зафіксовано в Україні (м.Одеса) – у протистоянні представників антифа і наці-скінів вбито одного студента. (зафіксовані на території РФ протягом 2008 року).

Представники субкультури **наці-скінів** сповідують саме неонацистську ідеологію, расизм та нетерпимість. Перші «наци» з'явилися в межах скін-культури, коли Британію заповонила «дешева робоча сила» зі Сходу, створюючи конкуренцію місцевому населенню на ринку праці. Рух протесту проти трудової, нелегальної та інших будь-яких форм імміграції мав вкрай агресивну форму – погроми, побиття під расистськими гаслами. Одяг представників цього напрямку функціонально придатний для вуличної бійки: військові черевики на товстій підошві з металевим носком та високими халявами на шнурівці, вузькі

джинси чи камуфляжні штани, куртки military на «зміїці» – «Бомбери» без комірця; голову «наці» голять «під нуль».

В Україні скінхеди з'явилися у 90-х роках, коли ідеологічний вакуум призвів до поширення неофашистських поглядів. Кількість організацій скінхедівського спрямування в Україні постійно зростає. За даними МВС, в Україні налічується 1500 скінхедів. Тільки в місті Києві їх зареєстровано 500, зокрема 30 з них мають злочинне минуле. Проте оскільки скінхеди є не організацією, а молодіжною субкультурою, то офіційна статистика їх кількості не може відображати реальну картину поширення її у молодіжному середовищі України.

Хоча можна стверджувати, що розмах вітчизняного скінхедівського руху не є таким значним, як у Росії та Європі, проте у великих містах України акції скінхедів стають популярними. Про зростання популярності руху свідчить те, що по всіх містах України дедалі більше з'являється графічних зображень свастики.

Скінхедівська субкультура в українському суспільстві, як і в інших країнах, представлена діяльністю окремих скін-угруповань чисельністю від 20 до 50 осіб без чіткої структури та організаційної побудови [4]. Більша їх частина сконцентрована у великих містах – Києві, Дніпропетровську, Харкові, Львові та Миколаєві. Найпотужнішою та найагресивнішою є Blood & Honour Division Ukraine. Також у Києві відомі групи, що підтримують ідеї скінхедів та фашизму: «Петровські тигри», «Дозор – 88», «Сокира Перуна». Ідеологію арійського руху (руху білої раси) підтримують ультраправі організації «White Power — Skinhead Spectrum», «Языческий фронт»; расистську спрямованість має «Український рух проти нелегальної міграції».

Значним ресурсом активізації є експортування рухів расової нетерпимості з Росії. За підтримки Росії обстоюють ідею білої раси такі радикальні організації, як РНС (Русское Национальное Единство), товариство «Белые Традиции», Міжнародний Білий рух «Право Раси», Братство Великої Сарматії (Росія, Україна, Болгарія, Німеччина). Останні поширюють ідею, згідно з якою народи Східної Європи, спираючись на союз росіян та німців, покликані протистояти наступу євро-атлантизму [5].

У молодіжному субкультурному напрямі скінхедів, як і в будь-якому іншому, важливе місце посідає символіка: кельтський хрест, 4-променева класична свастика, нашивки з аббревіатурою WP (перші літери гасла White power – біла влада), зображення кулака, бульдога. Як підкреслює В. Ліхачев [6], досить поширеними є також символіка рун, що свого часу використовувалася в нацистській Германії – здвоєна руна «зиг» (дві блискавки на зразок SS) та ін. Іноді використовуються нашивки із закодованими гаслами, наприклад, «88!» (закодований по номерах букв вигук Heil Hitler!); «Oi!» (англомовне сленгове привітання–оклик, а також назва музичного руху скінів); «14 Words» (своєрідний «символ» віри скінхедів, сформульований одним з фундаторів та ідеологів руху: We must secure the existence of our people and a future for white children! – Ми маємо зробити безпечним життя наших людей та майбутнє білих дітей!). Серед українських скінів є дуже популярною нашивки «СС–Галичини», «Nachtigall» та ін.

Формування скінхедівського руху тісно пов'язане з музичним стилем «Oi!» – панк-роком з гостросоціальними та ідеологічно наповненими текстами. Спочатку стиль музики «Oi!» мав назву «street punk». Після того як гурт Cockney Rejects виконав пісню «Oi! Oi! Oi!», цей вигук почав використовуватися на позначення скін-музики, а сама пісня виконує роль гімну скінхедів.

Саме культовий співак музичного напрямку скінів Ян Стюард Дональдсон створив міжнародну організацію «Blood and Honour» («Кров і Честь»). Основною метою діяльності цієї організації став так званий «порятунок» Європи та білої раси загалом, а також протистояння сіонізму, капіталізму, комунізму та нелегальній імміграції з країн «третього світу» [7]. З часом до скінхедів приєднуються деякі представники інших молодіжних субкультур: фанати важкого року, байкери, футбольні фани (так звана субкультура «ультрас») тощо.

Ідеологічним провідником вітчизняного скінхедівського руху також стали музичні гурти. Основні постулати цієї субкультури транслюються в піснях та на концертах вітчизняних музичних гуртів. Одна з найбільших українських скінхедівських організацій починає формуватися в 1994–1995 рр. навколо скін-групи «Бульдог»

(згодом «Сокира Перуна»). Лейтмотивом їх ідеології є піднесення арійської раси: «Сліпими не завжди лишаються білі люди, тому прозріння бачу на своїй землі. Тоді прийде на землю білий лицар. І в кожній з нас він раси захисник. Але ще спить сплюндрована Європа під лапами запродааних Йуд! [8]».

Серед перших та найпопулярніших були також гурт «Щит и Меч» (колишня назва – «Цирюльня им. Мотовского») з Миколаєва та гурт «Нахтігаль» зі Львова. Останній у текстах власних пісень відверто пропагує вуличні «етнічні чистки»: *«Цигани – гідота на кожному кроці, здається всім на це наплювати. Прожидівська влада на їхньому боці, досить вже нас плюндрувати. Ми не злочинці, ми хулігани, така вже в нас боротьба. Вибачте нам, але то не примари – то іде расова війна»* [9]. Ціла низка гуртів з'являється також у Харкові (Nokturnal mortum), Донецьку («Дев'ятий вал»), Запоріжжі («Ар'я Варта») та ін. Нерідко саме концерти скін-гуртів відіграють роль катализатора міжетнічної нетерпимості молоді.

Складність визначення ідеології скінхедівського руху зумовлена тим, що, по-перше, скінхеди не є політичним рухом у вузькому розумінні цього поняття. При цьому рух «наці-скінів» є політизованим, оскільки його прихильники не лише сповідують ідеологію неонацизму, але й керуються нею у своїй діяльності. Основним програмним принципом діяльності «наці» є «очищення вулиць» від представників інших рас, національностей та ідея вищості арійської раси, до якої вони зараховують себе. Також у середовищі більшості груп наці-скінів культивується образ «надлюдини» – здоровий спосіб життя, міцна фізична підготовка, певний психологізм (наприклад, готовність застосувати фізичну силу) та світоглядна налаштованість (патріотизм, відданість ідеї та обраному шляху).

По-друге, вітчизняні скін-угруповання обстоюють геть різноманітні ідеологічні напрями: від націоналізму та християнства до язичництва та ідеї арійської раси. Ця обставина зумовлена тим, що на початку свого формування скін-рух мав індивідуальний характер (на відміну, наприклад, від Англії, де цей рух був масовим) та поширювався передусім серед студентів ВНЗ через спеціальну, часто заборонену, літературу. Згодом до руху нео-

нацистського скінхедівського спрямування почали долучатися дедалі молодші верстви вітчизняної молоді – переважно учнівська і студентська молодь віком від 14 до 27 років, більшість з яких були членами фан-клубів певних спортивних команд.

Важливою складовою світоглядних ідей скінхедів є соціальний протест, що зближує їх з більшістю молодіжних рухів. Передусім це контрпозиція щодо уряду, його політики. Водночас чітко простежується і соціальна нетерпимість до таких груп населення країни, як сексуальні меншини, та представників більшості інших молодіжних субкультур (реперів, неформалів, растаманів тощо). Зокрема навесні 2008 р. у Києві представники праворадикальних сил провели контракцію проти так званого «Маршу свободи» за легалізацію наркотичних речовин, яку проводили представники цих (передусім психоделічних) субкультур.

Соціальний чинник є дуже важливим у розвитку скінхедівського руху усіх країн, в яких він набув поширення. Основними факторами, що його зумовлюють є бідність і безробіття. За даними соціологічного дослідження, проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді у червні 2007 р. [10], така саме ситуація має місце й у вітчизняному молодіжному середовищі.

Хоча вияви нетерпимості переважно стосуються соціального, а не етнічного чинника, проте третина респондентів вважають, що необхідно суворо обмежити приїзд іноземних громадян до України, а 12 % висловилися за заборону на їх приїзд. Те, що саме та молодь, яка не працює і не зайнята пошуком роботи, виявляє більшу етнічну нетерпимість, є загрозливим показником. Адже саме ця частина молоді найбільше відповідає «критеріям» скінхедівського руху.

Відповідно до даних МВС за перші три місяці 2008 р. проти іноземців на території України був скоєний 91 злочин [11]. Частина з них – на расовому ґрунті. За статистичними даними Міжнародної організації міграцій і ООН, станом на червень 2008 р. на ґрунті расової ненависті в Україні зафіксовано понад 40 нападів на іноземців і вже 4 вбивства [12].

Оскільки у більшості випадків об'єктом переслідування скінхедів є представники інших націй, рас, які або нелегально перебувають на території України або самі є представниками кримінальних

прошарків суспільства, а тому не звертаються до правоохоронних органів, наявна статистика нападів не може бути об'єктивним свідченням діяльності скінхедів.

Вияви міжетнічної нетерпимості з боку праворадикальної молоді значною мірою зумовлені підвищенням поліетнізації суспільств, що є наслідком міграційних та інтеграційних процесів у світі, а також зростаючим потоком нелегальних мігрантів через територію України.

Саме нелегальна міграція та зростання частки представників інших рас в українському суспільстві є основною сферою діяльності представників скін-угруповань. Оскільки мігранти, як правило, не «розчиняються» в країні-донорі та схильні до створення маргінальних структур, можна прогнозувати, що проблема нелегальної міграції й надалі провокуватиме зростання рівня ксенофобії, нетерпимості й відповідно зниження рівня толерантності в українському суспільстві.

Окремим напрямом проблеми зростання рівня нетерпимості у молодіжному середовищі є також несприйняття іноземних студентів, кількість яких в Україні постійно збільшується. За оцінками Міністерства освіти і науки України, протягом 2005/2006 навчального року в Україні здобували освіту 40000 іноземних студентів з 131 країни. Водночас у вітчизняних ЗМІ постійно з'являються повідомлення про вияви ксенофобії та напади на іноземців.

Згідно з даними соціологічного дослідження, проведеного у 2008 році Східноєвропейським інститутом розвитку, 40 % опитаних іноземних студентів повідомили, що їх особисто або їхніх друзів атакували. Часто про ці випадки не повідомлялося міліції, а якщо і повідомлялося, то потерпілі були не задоволені розслідуванням [13, с. 86].

На зростанні в Україні виявів антисемітизму акцентується в Доповіді Міжнародної організації релігійної свободи Державного департаменту США за 2008 рік: протягом звітного періоду (2008 рік) «антисемітські прояви насильства продовжували залишатися проблемою і збільшували загальну кількість насильницьких злочинів... один із кожних п'яти злочинів, вчинених у країні з мотивів ненависті за період із січня 2007 року, був спрямований проти євреїв» [14].

Також зростають випадки вандалізму щодо культових споруд та місць захоронення представників єврейської, вірменської та кримськотатарської спільнот. Так, лише навесні 2008 р. випадки зображення нацистської символіки та руйнація пам'ятників зафіксовані у Севастополі, Болграді, Добропіллі, Львові, Бердичеві, Кривому Розі.

Вітчизняний інформаційний простір без обмежень пропонує матеріали екстремістського змісту. Зокрема націоналістичний портал «Радикал», «Реактор», а також сайти націонал-соціалістичного спрямування організацій Combat 18 Ukraine Blood and Honour, УНТП, Фронт ім. Міхновського та ін. Подібні інформаційні ресурси цілеспрямовано поширюють інформацію про злочини іноземців проти громадян України, критикують політику лібералізму, пропагують етнічні та расові стереотипи. Відповідні сайти зазвичай містять «профільні» бібліотечні ресурси.

Ідеї неонацизму у русі скінхедів – ідеї сили, нації (раси) та порядку. Основним ідеалом є «сильна нація, в якій панує порядок». Прикладом можна бути діяльність організації «Патріот України», що сповідує ідеологію так званого «Українського соціал-націоналізму», програмним принципом якої є яскраво виражений расизм: «лікування нашого Національного організму необхідно починати з Расового очищення Нації...» [15, с. 4].

На етапі сучасного розвитку ідеології скінхедівського руху до ідеї фізичної сили долучилася ідея сили політичної. Прикладом може бути вже згадувана скінхедівська організація «Бульдог», яка в 1997 р. почала згуртовуватися навколо Соціал-націоналістичної партії України (СНПУ). Також в Україні існує незареєстрована Націонал-трудова партія, наприкінці 2008 року створена Соціал-націоналістична Асамблея (СНА) – соціал-націоналістичний рух, що об'єднує низку націоналістичних організацій «на шляху створення єдиної соціал-націоналістичної організації та широкого правого руху для розбудови Великої України». Наразі до СНА увійшли ВГО «Патріот України», ГО «Українська Альтернатива», Національна Дія «РІД», ГО «СІЧ» [16]. Асоціативне членство в Асамблеї відкрите і зараз.

Протягом 2008 р. в Україні представники праворадикальних сил провели низку заходів публічного характеру. Зокрема акції-пікетування на

захист українців проти кольорового расизму (25 квітня, м. Київ); мітинг–протест проти пункту тимчасового перебування іммігрантів та нелегалів (13 вересня, м. Чернігів); пікетування румунського посольства з приводу заяви та дії з боку Румунії щодо видачі подвійного громадянства, вимоги про надання автономії деяким регіонам України (3 грудня, м. Київ) та ін.

Однією з важливих складових проблеми зростання нетерпимості є підтримка праворадикальних організацій з боку суспільства. Як стверджує дослідниця С. Кріттер, ті, хто підтримує нетерпимість й правий радикалізм, мають переважно низький рівень освіти, є безробітними та належать до певної вікової категорії [17].

Кризові економічні та політичні процеси, що почали загострюватися в Україні наприкінці 2008 року, значною мірою можуть посилити суспільну підтримку діяльності праворадикальних організацій в Україні. З іншого боку, як зазначає директор політичних програм Центру політичного консалтингу О. Проценко, у період кризи в суспільстві дедалі актуальнішою стає ідея «сильної руки», яку використовують деякі радикальні політичні сили на наступних виборах [18].

Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань та з огляду на наявну тенденцію зростання міжетнічної нетерпимості в Україні держава впродовж 2008 року активізувала зусилля щодо подолання цього негативного явища.

- МВС України в квітні 2008 р. завершило розробку Плану заходів щодо протидії расизму до 2009 року, яким визначено пріоритетні напрями діяльності з попередження та розкриття злочинів, скоєних на расовому ґрунті, протидії неонацистським і «скінхедівським» організаціям. Зокрема в Дніпропетровську, Одесі, Львові та Луганську створено спеціальні підрозділи з боротьби з расизмом та ксенофобією. В інших областях боротьбою з ксенофобією та расизмом займаються 3–4 спеціально призначені працівники карного розшуку.

- У жовтні 2008 р. за дорученням Президента України В. Ющенка у СБУ створено спеціальний підрозділ з боротьби з проявами ксенофобії, до обов'язків якого входить виявлення, попередження та недопущення протиправних дій з розпалювання національної, расової та релігійної

нетерпимості, а також попередження виявів ксенофобії.

- Щомісячно МВС здійснює моніторинг оперативної ситуації, пов'язаної зі скоєнням злочинів та правопорушень проти життя і здоров'я іноземних громадян, протиправною діяльністю радикально налаштованих неформальних молодіжних об'єднань і рухів.

- Кримінальна міліція у справах дітей організувала індивідуальну профілактичну роботу з певними членами неформальних молодіжних організацій, а також з їх батьками щодо недопущення порушень громадського порядку та скоєння злочинів.

У межах міжнародного дослідного проекту *WorldPublicOpinion* у 2008 році було проведене соціологічне опитування, згідно з яким в Україні лише 36 % респондентів фіксують збільшення рівноправності уставленні до меншин, 11 % вказують на зниження рівноправності, 38 % не бачать змін [19]. Недієвість протидії міжетнічній нетерпимості зумовлене, зокрема, не лише наявністю значних прогалин вітчизняного законодавства у цій сфері (яке давно не відповідає реаліям сьогодення), а й відсутністю об'єктивної інформації про її специфіку в молодіжному середовищі. Тож ефективна протидія міжетнічній нетерпимості серед молоді неможлива лише через удосконалення кримінального законодавства.

Зважаючи на вищевикладене, можна дійти висновку, що державна політика сприяння толерантності в молодіжному середовищі має охоплювати широкий спектр напрямів. Серед таких напрямів можна назвати, зокрема, такі.

1. Створення й запровадження широкої соціальної програми зайнятості молоді, її правової освіти, патріотичного виховання у системі демократичних ціннісних орієнтирів.

2. Реалізація програм міжкультурного діалогу та обміну – взаємодія з представниками інших рас, націй сприяє усуненню непорозуміння, незнання, що є передумовами виникнення ксенофобії.

3. Відповідна інформаційна діяльність: з одного боку, просвітницька діяльність, спрямована проти асоціальності, та PR–заходи щодо «непрестижності» цього руху; а з іншого – моніторинг та блокування сайтів, що пропагують етнічну та інші форми нетерпимості.

У цілому в Україні праворадикальні напрями не набули масового поширення та мають, швидше, маргінальний характер, що не впливає на загальний стан толерантності у вітчизняному молодіжному середовищі. Проте, зважаючи на ризики поширення цих субкультур в українсько-

му суспільстві, необхідні подальші дослідження причин «привабливості» радикальних ідеологій у молодіжному середовищі, соціальних чинників, що сприяють зростанню чисельності представників цих ультраправих субкультур.

Список використаних джерел

1. *В Європі* стурбовані розвитком расизму і антисемітизму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/27feb2008/razi.html>
2. *Результати* опитування молоді на тему толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forumn.kiev.ua/2008-11-78/78-04.htm>
3. Дудін, В. Громадські зауваження до «службового антифашизму» / В. Дудін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/153904/>
4. Мартиненко, О. А. Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини / О. А. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/187784>
5. *Thule-Sarmatia* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mesogaia-sarmatia.narod.ru/>
6. Лихачев, В. Символика и атрибутика скинхедов / В. Лихачев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antirasizm.ru/publ_021.php
7. Солонець, О. Здоровий націоналізм і спільна дія європейців / О. Солонець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mesogaia-sarmatia.narod.ru/mesogaia/skin.htm>
8. *Очі*, сповнені гніву. Патріотична пісня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pisni.org.ua/songs/248653.html>
9. *Хулігани* [Текст пісні] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nachtigall.org.ua/texts.html>
10. Жданов, І. Молодь і толерантність в сучасній Україні (національно-етнічний аспект) / І. Жданова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dipsm.org.ua/files/2008/11/article_zhdanova.doc
11. *Голубковська, С.* Круглий стіл з проблем расизму та ксенофобії як спроба привернути увагу суспільства / С. Голубковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/99169>
12. *Іноземці* в Україні побоюються за своє життя і просять захисту у президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/11jun2008/inozemci.html>
13. *Східно-європейський* інститут розвитку. Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні. – К. : Фарба, 2008. – 99 с.
14. *Доповідь* Міжнародної організації релігійної свободи за 2008 рік. Випущена Відділом з питань демократії, прав людини та праці Державного департаменту США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiev.usembassy.gov/files/polit_relig_freedom2008_ukr.html
15. Білецький, А. Український расовий націонал-соціалізм / А. Білецький // Український соціальний націоналізм. – Х. : Патріот України, 2007. – С. 3–5.
16. *Соціал-націоналістична* Асамблея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sna.in.ua/main.html>
17. *Інтеграція* народів і культур та правий екстремізм: з досвіду України та Німеччини : [міжнар. «круглий стіл»] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fes.kiev.ua/Dokument/rechts_neu.pdf
18. *В Україні* набуває популярності ідея «сильної руки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-288890.html>
19. *WorldPublicOpinion.org* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/txt/doc/21032008/presu.pdf>